

učitelka s. Petrovská předvedly vzornou práci v nižším i vyšším oddělení a v následujícím pohovoru konkrétně ukázaly všechny kladné stránky práce učitele na vesnici, zejména také způsob dobré práce s občanstvem, který se projevil při hovorech s občany, kde škola přímo také rodičům předváděla formy své práce.

Hodnotíme-li na závěr vyučování a jeho organizační formy na pedagogických gymnasiích v prvním roce jejich trvání na základě podrobnějšího průzkumu, z něhož náš článek přináší jen některé vývody, možno říci, že přes všechny obtíže, vyplývající ze zřízení pedagogického gymnasia jakožto nového typu škol III. stupně a z ne ještě zcela vyhovujícího výběru žáků a někdy i učitelů, práce na pedagogických gymnasiích celkem dobře odpovídala úkolu a cíli stanovenému učebním plánem a osnovami.

Při tom je ovšem samozřejmé, že bude třeba odstraňovat ještě četné nedostatky. Na konferenci pracovníků pedagogických gymnasií, která se konala v Ostravě ve dnech 29. XI.—1. XII. 1951, byla hodnocena práce na těchto školách

i na základě hospitací účastníků na ostravském pedagogickém gymnasiu. Jednání vyznělo v ten smysl, že je nutno zlepšit školní práci na pedagogických gymnasiích po stránce ideové, odborné i metodické. V duchu usnesení předsednictva ÚV KSČ o učebnicích nutno ještě více dbát ideovosti vyučování, při tematickém plánování je třeba pečlivě promýšlet celky a nacházet jejich ideové těžiště. Hlavní povinností učitele je pak pečlivá příprava na každou jednotlivou hodinu se stanovením jejího ideového jádra, které musí nenásilně vyplynout z probíraného učiva a přispívat k vytváření vědeckého světového názoru žáků. Žákům musí být jasno, čemu se v každé hodině naučili, a musí být vědomí k tomu, aby dobře pracovali s učebnicemi. Ve školní práci nelze zanedbávat výchovnou stránku vyučování a výchovu politickou. Vyučující musí prohloubit své politické a odborné vzdělání, musí si být vědomi vedoucí úlohy učitele v socialistické škole.

Bude-li se soustavně a důsledně pracovat v tomto smyslu, stanou se pedagogická gymnasia opravdu „výhní socialistické výchovy dorůstajícího pokolení“, jak to žádá usnesení předsednictva ÚV KSČ o učebnicích.

DĚJINY VÝCHOVY A PEDAGOGIKY

Pro lepší poznání a využití díla Komenského.

Dr JOSEF BRAMBORA, Výzkumný ústav pedagogický J. A. Komenského v Praze.

... tato akce (jiráskovská) by se měla stát počátkem velkého kritického přehodnocení našich tradic a odkazu naší kultury. Náš vztah k národní minulosti je velmi živý a chceme se z ní mnoho učit. Avšak jde o to, orientovati se na ta dějinná období, kdy náš národ šel vpřed, orientovati se na pokrokové, osvobozené tradice našeho národa a kultury.

Klement Gottwald o Jiráskovi (projev 10. XI. 1948.)

I.

Význam studia díla J. A. Komenského.

Marxismus-leninismus učí novému pohledu na kulturní tradici. Marxovi byla historie vědou věd, v každé otázce, v každém vědeckém problému snažil se postihnout jejich začlenění do historického vývoje a vytěžit z toho poučení pro nejlepší řešení problému.

Zájem o minulost, o správné pochopení minulých období národní a světové kultury a o vyčerpávající vytěžení všech sil uložených v hlubokých historických tradicích pro rozvinutí pokrokového myšlení širokých mas zvláště nápadně vyznačoval V. I. Lenina. Lenin neomylně chápal, jak je užitečné opírat se o kulturní dědictví, cítil nutkavost úkolu, národní kulturu přibližovat lidovým masám, bojovat proti těm, kdo tuto myšlenku nechápali a nihilisticky prohlašovali národní kulturu za buržoasní přežitek. Na druhé straně však také v pozůstatcích minulosti správně rozpoznával to, co v ní bylo prvkem retardujícím nebo úplným přežitkem, a to odmítal; rozlišoval v dějinném vývoji kultury zápas dvou složek kultury, dvojitých činitelů, jedněch, kteří sloužili vládnoucí třídě a usilovali zadržet, pokřivit nebo zvrátit dějinný vývoj, kdežto

druzí svým úsilím podporovali boj za osvobození nejširších vrstev z područí utlačovatelských tříd; a Lenin učil orientovat se na tyto pokrokové kulturní činitele při hodnocení zásluh o vytvoření linie kulturního vývoje.

Tyto myšlenky vyjádřil několikrát, nejstručněji a nejvýrazněji snad r. 1913 v časopise *Prosvešćenije*: „Jsou dvě národní kultury v každé národní kultuře. Je velkoruská kultura Puriškevičů, Gučkovů a Struveů — ale je také velkoruská kultura, charakterisovaná jmény Černyševského a Plechanova... My z každé národní kultury bereme *pouze* její demokratické a její socialistické prvky...” (V. I. Lenin, *Sočiněnia* 420, str. 16 a str. 8, „Kritičeskije zametki po nacionalnomu voprosu“; citováno podle článku N. I. Boldyreva, *Ob otnošenii* atd.; jeho český překlad otištěn zde na s. 183—194. Že tato these platí i o škole, vyplývá z jiného výroku Leninova (citovaného Medynským v *Dějinách pedagogiky* [s. 6]): „... je přece třeba umět rozlišovat, co bylo v staré škole špatné a co je v ní pro nás užitečné, je třeba umět z ní vybrat to, co je nezbytné pro komunismus.“ E. N. Medynskij Leninovu thesi dále rozvádí a rozvíjí: „Dějiny pedagogiky nám při správném metodologickém hodnocení minulosti pomáhají odhodit vše, co už odumřelo a co je nepotřebné pro budování komunismu, a naopak nám pomáhají přejímat v kriticky přepracované podobě všechno, co je užitečné pro marxistickoleninskou theorii a praxi výchovy, pro budování školy stalinské epochy. Studium dějin pedagogiky je důležité pro povznesení pedagogické kultury našeho učitelstva na vyšší stupeň. Učí kriticky se orientovat v pedagogických otázkách a tím zabraňuje nekritickému přejímání teorií, které jsou nám cizí, nebo prvků takových teorií, a vyzbrojuje k boji s nesprávnými výklady v pedagogice.“

Naše pedagogická minulost je bohatá, má mnoho vynikajících pracovníků. Pan ministr školství, věd a umění, prof.

dr. Zdeněk Nejedlý, na VI. pedagogické konferenci zdůraznil, že máme právo být hrdí na své dějiny, neboť nám je musí závidět i národy daleko větší, a připomněl, že jsme měli vynikající vědecké pracovníky:¹⁾ „Kolik našich lidí ukázalo docela novou cestu ve vědě — máme být na co hrdí!“ V témž projevu nám také uložil poznávat naši tradici, podle které se učitel nikdy neomezoval pouze na školu: „Byl vždy hlavním kulturním činitelem a jestliže náš lid je kulturní, pak je to především zásluhou našeho učitele.“

Největším z našich učitelů minulosti, který svým významem daleko přesáhl hranice své vlasti a stal se opravdovým učitelem národů, je Jan Amos Komenský.

Význam Jana Amose Komenského nemohla přehlížet ani naše buržoasní společnost. Byla uznávána závažnost jeho velké osobnosti, avšak dosah Komenského idejí nebyl plně chápán, ba ani tušen. Na překážku dokonalého poznání jeho díla ve vlasti byla v XVII. a XVIII. století tuhá protireformační cenzura a u prvních dvou generací obrozenských osvětský odpor k jeho mysticismu a visionářství. V prvních našich soustavných literárních dějinách, v Josefa Dobrovského *Dějinách české řeči a literatury* (1792), je celé dílo Komenského odbyto třemi nepatrnými zmínkami.²⁾ Rozhodný obrat začal s třetí generací buditelů: František Palacký napsal první velký český životopis Komenského (*Časopis společnosti vlasteneckého museum v Čechách* 1829) a Jan Evangelista Purkyně objevil v Lešně rukopis české *Didaktiky* (vydal ji V. V. Tomek až 1849). Od té doby stále vzrůstá literatura o Komenském, ale stále více se ztrácí zřetel k revolučnosti díla Komenského, k převratným silám, které jsou v něm utajeny. Je to

¹⁾ „Za socialistickou školu — za socialistickou výchovu“ (1951), s. 24.

²⁾ Pro srovnání: Dalimilovi jsou věnovány tři strany a devět zmínek, Husovi dva větší odstavce a sedm zmínek.

přirozené. Komenský celým svým dílem šířil poznanou pravdu, že se vzdělání má dostat všem dětem. Velmi výrazně to říká na dvou místech v Didaktice:

„Školy pak býti mají nejen pro některou bohatší a přednější, ale pro všecku, urozenou i neurozenou, bohatou i chudou, obojího pohlaví mládež. A to proto, že

1. všechněch lidí, co se jich na světě zrodí, jeden a týž jest cíl, lidmi býti, to jest tvorem rozumným, pánem tvorů, obrazem božím. Všechněm tedy v umění, mravích, pobožnosti cvičení potřebí, aby skrze to k životu tomu, k němuž se všichni ubírají, všichni strojeni a hotoveni byli. Neboť u Boha není přijímání osob.

2. Nevíme my, k čemu Bůh koho vyvolil a k čemu užiti chce; to víme toliko, že častokrát z nejchudších, nejopovrženějších, nejnepatrnějších nádoby slávy své vyvodí. Protož my činíme, jak slunce nebeské činí, kteréž celé zemi svítí, všecku osvětluje, všecku zahřívá, aby co může živo býti, růsti, kvěsti, ovoce nésti, ožívalo, rostlo, kvetlo, neslo.“ (Kap. IX.)

„Alsted ve Scholastice, kap. 6, radí posílat do škol s vyučovacím jazykem mateřským jen dívky a z hochů pouze ty, kteří se jednou věnují řemeslům; hoši však, kteří podle určení rodičů směřují k obsáhlejšímu vzdělání, nemají prý být posíláni do škol s vyučovacím jazykem mateřským, nýbrž přímo do latinských... Avšak naše důvody didaktické nás nutí býti odchýleného mínění.

Totíž: Za prvé, my máme na mysli všeobecné vzdělání všech, kdo se narodili lidmi, ke všemu lidskému. Musí tedy býti vedeni pospolu, aby se navzájem všichni povzbuzovali, podněcovali a bystřili. Za druhé, chceme, aby všichni byli vzděláni ke všem ctnostem, také ke skromnosti, svornosti a vzájemné úslužnosti. Nesmějí tedy býti od sebe odtrhováni tak brzo a nesmí býti některým podávána příležitost, aby

se sobě líbili nad jiné a aby pohrdali jinými vedle sebe. Za třetí, chtít určovat kolem šestého roku věku, ke kterému povolání se kdo hodí, zda pro vědy či pro řemeslo, je, myslím, jakási ukvapenost; neboť v tom směru se nejeví dostatečně ani duševní schopnosti, ani osobní náklonnosti; to obojí se ukáže lépe teprve později; tak jako v zahradě nepoznáš už při útlých bylinkách, které mají býti vyplety a které nechány, nýbrž teprve až vzrostou. A nerodí se pouze děti boháčů, šlechticů a úředníků k podobným hodnotám, aby pouze jim byla otevřena latinská škola a ostatní byli odmítáni jako by beznadějní. Vítr věje, kam chce, a nezačíná vátí vždy v určitý čas.“ (Kap. XXVI.)³⁾

Komenský chtěl, aby dětem ze všech vrstev národa byl umožněn přístup ke vzdělání, i k nejvyšším stupňům vzdělání, aby i těm, kdo pocházeli z nejnižších vrstev, nebyla odpírána možnost rozvinout rozumové schopnosti, a tím i účast na spolurozhodování o veřejných záležitostech.

Nebylo ovšem v zájmu vládnoucí třídy, aby si co největší okruh lidových mas uvědomoval tyto důsledky, proto na dosah Komenského myšlenek pro vývoj společnosti, v nichž ožívá tradice husitských idejí, nebylo dostatečně ukazováno, proto byla tolik zdůrazňována Komenského smířlivost, kvietistický ráz jeho myšlení, což vedlo konec konců k apolitickému nazírání na Komenského.

A přece, čtouce Komenského Listy do nebe, ty vášnivé žaloby chudáků na boháče, musíme si připomenout Leninova slova o Tolstém (XIV, 400): „...dovedl skvěle zachytit nálady širokých mas, utiskovaných soudobým řádem, vylicit jejich postavení, vyjádřit jejich živelný protest a pobouření“ (Mejlach 306). A snadno pak pochopíme, proč právě v Sovětském svazu

³⁾ Citáty jsou v novém souboru Didaktických spisů (Dědictví Komenského 1951) na str. 56 a 209—210.

a teprve v Sovětském svazu byla pochopena ta otřesnost, převratnost a průbojnost Komenského idejí jako neobyčejné významného příspěvku k budování příštího světa, lepšího světa, ale už tohoto světa. A ukáže se též, že je možno i na Komenského vztáhnout Leninova slova o Tokstém, stanovící dobu, kdy teprve bude Tolstoj správně pochopen: „K tomu, aby se jeho veliké dílo mohlo stát opravdu majetkem všech, je zapotřebí boje a boje proti společenskému řádu, který odsoudil miliony a desítky milionů k temnu, otupělosti, otrocké práci a bídě, je k tomu zapotřebí socialistického převratu“ (XIV, 400).

Nejlepší hodnoticí měřítko pro dnešní náš poměr ke Komenskému podává S. A. Frumov v článku *Veliký přínos J. A. Komenského do socialistické pedagogiky* (Pedagogika 1951: č. 1—2 [10. V.], 6—22):

„Světový názor Komenského, jako činitele přechodné epochy, byl protikladný. Pečeť náboženské ideologie spočívá proto na jeho pedagogické soustavě zvláště v té části, kde se dotýká mravní výchovy. Avšak nehledě na to, Komenský podrobil ostré kritice současnou školu, scholastickou soustavu vyučování. Komenský se ubíral po cestě nové vědy a filosofie, vyjádřil potřeby pokrokových společenských vrstev a tím se projevil jako veliký novátor v oblasti pedagogiky. V jeho didaktických pracích je shrnuta ohromná zkušenost pedagogických hledání renesanční doby. Komenský razil nové cesty; vyzýval ke studiu přírody a života na základě bezprostředního vnímání skutečných jevů a jejich chápání, snažil se uvést do školy nové, všestranné vědecké poznatky, dosáhnouti jejich organické osvojení a pro dosažení tohoto cíle požadoval rozvoj poznatelných schopností žáků, Komenský vytýčil velké a nové úkoly i předškolní výchově. Optimistický názor na přirozené nadání dětí byl u něho spojen

s požadavkem lidského vztahu k nim, novou školu si představoval jako „dílenu lidskosti“. Všechny tyto novátorské ideje Komenského velmi pomalu pronikaly do školní praxe, neboť nad školou ještě velmi dlouho táhly středověké tradice. Komenský, omezený sociálními podmínkami své doby, rámcem, který podmiňoval jeho světový názor, nemohl přirozeně dát pedagogice skutečné vědecké základy. Ale i to, co udělal, mělo kolosální význam pro rozvoj pedagogického myšlení. Ve vývoji a formování pedagogiky na začátku nové doby, zvláště ve zpracování didaktiky, sehrál Komenský důležitou historickou roli. Sovětští pedagogové jsou hrdi na veliký přínos Slovanstva do pokladnice demokratické pedagogiky.“

Budoucnostní zaměření Komenského pedagogického úsilí správně odhalil a postupně uskutečňování Komenského ideálů v budoucnosti (i hodně vzdálené) jako základní znak toho, jak se naše kultura bude vyrovnávat s Komenským, zdůraznil Zdeněk Nejedlý ve svém významném článku *Komenský a zítřek* (Sborník Jan Amos Komenský, 1947, 46): „Není pro význam a velikost Komenského výmluvnějšího důkazu než ten, že jeho škola, t. j. škola vybudovaná podle jeho zásad a idejí, i dnes po 300 letech zůstává ideálem, o nějž se snaží každá doba, aniž došla plného jeho naplnění. Již současníci se domnívali, že se přibližují, aspoň ve svých pokusech, ke škole Komenského. Komenského se dovolávala i terziánská normální škola. Na zásadách Komenského zakládány nové školní systémy v 19. století, a snaží se o to i naše škola dnes, v obnovené a lidové, národní naší republice. A stále ještě není všechno to pedagogické bohatství v Komenském vyčerpáno. Komenský — i dnes, po všech těch reformách a snáhách po nejmodernější, nejlidovější, nejlepší škole — zůstává stejně představitelem zítřku, představitelem ještě lepší, ještě národnější a lidovější školy.“

II.

Znalost díla Komenského v současné době.

Komenského dílo filosofické a pedagogické, vyvěrající konec konců z týchž pramenů jako hnutí husitské, jež „vštilo pohybem vykořisťovaného lidu příchod nové éry lidstva: socialismu, komunismu“⁴⁾ a opírající se „o začínající se novověký rozmach společnosti, jejího hospodářství, vědy umění a kultury“⁵⁾ bylo kapitalistickou společností nejprve přijato se sympatiemi, nemohlo však jí být plně uskutečněno a překonáno. Komenského názory na výchovu obsahují i zásady, které jsou nad možností kapitalistické společnosti, a mohou být plně uvedeny v život až v beztřídní společnosti.⁶⁾

„Dlouho (až do 19. století) trvalo, než Komenského názory na školu zvítězily nad středověkou školou scholastickou, avšak když už se zdálo, že není pro ně překážek, narazily na třídní rozpory kapitalismu. Buržoasie přebírá sice některé Komenského názory, ale později ve strachu před pokrokem mnohé z nich opouští, jiné křiví a nejrevolučnější z nich úplně zapomíná.“⁷⁾ U nás, ve vlasti Komenského, stalo se sice jméno Komenského heslem, ale také prázdňným zvukem. Nejenže nebyly uskutečněny ani ty nejzákladnější požadavky Komenského (ani stejné právo na vzdělání všem, ani jednotná škola, ani důsledná rozlučka státu a církve), ale přestal být živou součástí národní kulturní tradice. Jeho dílo bylo známo celkem nepatrně, znalost se omezovala jen na několik málo knih nebo na zcela nepatrný okruh odborníků. Nepříznivá situace je dnes zesílena i tím, že hlavní kompendia poskytující

první, základní informaci podávají o Komenském obraz skreslený, ať jsou to Jakubcovy *Dějiny literatury české*, Kádnerovy *Dějiny pedagogiky* nebo Masarykův slovník naučný a Ottův slovník naučný nové doby (Dodatky). Ale zastaralý je dnes už i náš největší spis o Komenském, životopis J. V. Nováka, dokončený a doplněný Hendrichem. Nové velké objevy Komenského spisů za posledních dvacet let (ale ani některé dřívější) nevešly ve známost. A přece se rozsah díla Komenského velmi zvětšil.⁸⁾

⁴⁾ Celkový rozsah dosavadní literatury o Komenském i znalosti děl Komenského vyplýne jasně ze srovnání dvou citátů z Jakubcových *Dějin* se skutečným stavem, jak se později vyvinul: „V nové době se literatura o Komenském tak rozmohla, že by sotva stačil celý život lidský tuto literaturu řádně zhodnotit. V V. díle Zibrtovy *Bibliografie* je při r. 1670 sebrána s nevědní pilí literatura o Komenském do r. 1911, ... všech čísel je 13.315 (od č. 17.324 do 30.638). ... Od r. 1911 je nutno hledat bibliografii o Komenském v Kazimourové *Bibliografii české historie*“ (1929², 831). František Pražák v článku *Dluh Komenskému* (*Svobodné noviny* 17. XI. 1946) měl pravdu, když říkal, že Zibrtova *bibliografie* je jen počátkem (dokonce podle Pražáka „nepatrným počátkem“) bibliografické práce o Komenském. Kazimourova *Bibliografie* (později zpracovávaná Josefem Klikem a Stanislavou Hájkovou) zachytila za léta 1915—1936 (novější nevyšla) celkem 119 knih Komenského (nově vyšlých) a o Komenském, 218 referátů a 444 samostatných článků a studií. Zejména to poslední číslo je pozoruhodné: 444 článků a studií časopiseckých. Steinichův *Obzor* z roku 1883 zaznamenává za léta 1848—1880 celkem 63 článků o Komenském, za 32 let 63, kdežto *Bibliografie české historie* za 21 let zachycuje jich sedmkrát více (Steinichův soupis je ovšem omezen jen na časopisy pedagogické). I při nejprísnejším výběru a velmi kritickém posuzování je zřejmé, že přibýlo velké množství závažných příspěvků komeniologických.

Jesté nápadnější je vzrůst bibliografických jednotek v soupise vlastních prací Komenského. Jakubcova předpověď (*Dějiny literatury české* ²I, 82¹): „V celku možná říci, že v bádání o Komenském se asi sotva dají očekávat další významné objevy, spíše se bude prohlubovat znalost myšlének Komenského“ — ukázala se zcela mylná, neboť Hendrichův soupis (v monografii J. V. Nováka, Hendrichem dokončené), který je zpracováván téměř současně jako kniha Jakubcova, byl za necelých dvacet let po sepsání velmi podstatně rozmnožen samým jeho původ-

⁴⁾ Ondrej Pavlík, *Pedagogika* I, 1951: č. 7—8 (20. XI.), 414 („S J. A. Komenským do budování socialistické školy“, 410—420).

⁵⁾ Tamže 414.

⁶⁾ Ondrej Pavlík, *Jednotná škola* VII, 1951: č. 1 (listopad), 17.

⁷⁾ Ondrej Pavlík, *Pedagogika* I, 414.

Neúplná a nepřesná znalost Komenského děl a názorů v nich obsažených se obráží i v hodnocení osobnosti Komenského. Že nebyl správně chápán současníky, není nic divného (nepadá ani na váhu, že sám Komenský nehodnotil správně svůj význam a své zásluhy, když naprosto necenil své práce pedagogické), ale ani dnes, zejména v západní literatuře, mimo ojedinělé výjimky, nejsou Komenského pedagogické zásluhy ceněny podle svého dějinného významu, ještě dnes se jeho didaktické myšlenky a zásluhy (jimiž si ovšem ve své době právem získal čestné označení učitel národů) zdůrazňují na úkor jeho převratných idejí v oboru pedagogické theorie a organizace školství. Ale dodnes nejsou zhodnoceny ani soustavné prozkoumání jeho zásluhy v oboru přírodních věd, techniky, národního hospodářství, jeho na tehdejší dobu pokrokové chápání významu lidské práce, jeho hluboký — při všem sklonu k hloubavosti, rozjímavosti a mystice — smysl pro praktickou organizaci poznávání věcí tohoto světa, ať to je mezinárodní jazyk, zavedení občanské nauky do škol, zavedení kabinetů do škol, mapa Moravy, mapa hvězdného nebe, tušení budoucího rozvoje techniky atd.

Značnou pomocí bude prohloubené poznání na základě výtěžků studia sovětských badatelů. Zvláště kladné hodnotí Komenského Krasnovskij, Čavdarov, Kairov, Medynskij i jiní — i když přihlížejí k dobovostním a ideologic-

cem. V exempláři zachovaném v rukopisné pozůstalosti Hendrichové čítá nyní seznam větších, nepochybných prací Komenského — proti dřívějším 159 číslov — celkem čísel 200 (vzrůst o čtvrtinu), seznam prací zamýšlených, nedokončených a nejistých vzrostl dokonce o polovinu (ze 49 na 73).

A přibýly v tom seznamu spisy tak významné, jako jsou význačná díla vševědná (objevena v Halle v Německu), náčrty a první zpracování spisů vševědných (objeveny v Hartlibově pozůstalosti v Anglii) a spisy z theorie literatury a přírodních věd (objeveny v Leninhradě). Zatím z těch důležitých nálezů byla publikována jen menší část.

kým podmíněnostem Komenského idejí.

Na význam úsudků sovětských pedagogů o Komenském, na závažnost jejich hodnocení upozornil už r. 1947 Zdeněk Nejedlý ve stati *Komenský a zítřek* (v 2. vydání sborníku Jan Amos Komenský).

Příznačná je jejich snaha postihnout a přesně vymezit Komenského světový názor. Gruzínský badatel Lorthkhipanidze*) v knize o Komenského Didaktice upozornil na dobovostní podmíněnost Komenského pansofie: „Absurdnost náplně výchovy tehdejších časů ještě více zesílila v době Komenského. Buržoasie musila odmítnout tuto absurdnost a uvést vše znovu v nový systém vědeckých soustav. A je skutečností, že Komenský dovedl instinktivně vycítit tuto potřebu doby a podati vlastní návrh pansofické soustavy“ (z rukopisného překladu dr. Václava Poláka str. 55). Pansofii Komenského v rámci Komenského filosofických názorů charakterisuje N. K. Gončarov v Základech pedagogiky (str. 63—64). Zdůrazňuje zejména ten její pokrokový rys, že to není čistá filosofická nauka, ale že to je obraz světa ukazující jednotu světa a vzájemné spojení jevů, že to je soubor vědeckých poznatků o přírodě a člověku.

A. A. Krasnovskij vysvětlil náboženské prvky v Komenského úvahách o konečných úkolech a cílech vzdělání (v úvodě k Didaktice, vydané v I. svazku výboru Izbrannye pedagogičeskije sočiněnija, str. 41): Používá sice jako myslitel XVII. století náboženské argumentace, ale vytyčuje též zcela světské vzdělávací úkoly: 1. „být tvorem rozumným“ a 2. „tvorem vládnoucím nad jinými tvory“ — to je určení člověka (IV, 2). Uskutečnění toho určení lidmi si Komenský představuje: 1. vědeckým vzděláním a 2. mravní výchovou. První i druhé Komenský zřetelně a jasně staví do služeb upevnění hospodářské moci a spořádanosti veřej-

*) Podle ruského přepisu je u nás jeho jméno obvykle citováno ve formě Lordkipanidze.

ného života národních států tvořících se v jeho době (XXXIX, 19). Krasnovskij rozebírá dále i Komenského sensualistické hledisko a citátem z Didaktiky (XXX, 5) ukazuje,¹⁰⁾ že na cestě sensualismu Komenský dospěl až k materialistickému světovému názoru: „Věci samy o sobě jsou to, co jsou, i kdyby se jimi neobíral ani rozum, ani řeč (proloženo Krasnovským); ale rozum a řeč mají za předmět jen věci a co na nich závisí; bez věcí, představíme-li si takový hloupý a směšný pokus, buď mizejí nebo se stávají pouhým zvukem beze smyslu“ (I, 46). Rovněž Krasnovskij upozorňuje, jak energicky se Komenský zbavuje autoritářství, typické zvláštnosti scholastického nábožensko-dogmatického vyučování: „Ničemu nebudiž vyučováno pouhou autoritou, všechno důkazem pomocí smyslu a rozumu“ (Did. XVIII, 28). S tím souvisí známý citát z Komenského na téměř místě, ale Krasnovským už citovaný o několik stránek dříve: nečerpát moudrost z knih, ale z nebe a země, z dubů a buků. To a novotářská Komenského zásada pro didaktiku cizích jazyků: poznávat zprvu předmět nebo jev a potom teprve slovo nebo název — utvrzují Krasnovského v přesvědčení, že Komenský byl skutečným realistou ve srovnání s realismem toliko slovním, jenž byl tak rozšířen mezi humanisty.

Pokud jde o Komenského pedagogiku (pedagogickou teorii) samu, je hodnocena jak v celku, tak v jednotlivostech. Úhrnnou charakteristiku podávají snad nejlépe Š. I. Ganelin a J. J. Golant v *Istoriji pedagogiky* (Moskva Učpedgiz 1940): „Jasnost a přesnost myšlení a moudrost poznávání jsou význačnými rysy geniální práce velkého slovanského pedagoga. Hodnota prací Komenského se zvětšuje ještě tím, že

¹⁰⁾ Gončarov v *Základech pedagogiky* (s. 64) upozorňuje na náznaky Komenského dialektických zásad, když tvrdí, že se celý svět skládá z protikladů, neboť bez protikladů by nebylo ani pravdy ani pořádku ani samé existence světa.

jeho pedagogická soustava zahrnuje skoro všechny důležitéjší otázky školní práce. Lze směle říci, že tento velký pedagog nepřechází mlčením ani jednu důležitou otázku, ať už se týká obsahu metody učební práce, vnější organizace školy, výchovné práce, režimu nebo učitelovy práce. Bylo to skutečně 'universální umění všechny učit všemu'. Komenský skvěle ukázal v pedagogické práci důležitost správné organizace, promyšleného plánování a pevného pořádku a režimu ve škole. Většina metodických thesů Komenského si zachovala dosud svůj význam; 'Velká didaktika' dává v tom směru učiteli nejbohatší látku."

Velmi uznale hodnotí Komenského též ukrajinský badatel S. CH. Čavdarov ve své *Pedagogice* (Kyjev 1940), jenž zdůrazňuje zejména spojení s praxí, *zkušenostní základ* Komenského pedagogických teorií: „Jeho klasická práce vytvořila novou epochu v rozvoji pedagogické vědy, nastínila nový systém organizace školní práce na základě theoretického zevšeobecnění veškeré přecházející pedagogické teorie a praxe“ (s. 106). Obdobně se vyjadřují Ganelin - Golant: V didaktice Komenského je geniálně zobecněna pokroková pedagogická zkušenost XV.—XVII. století.

Rovněž Krasnovskij zdůrazňuje Komenského pedagogickou zkušenost, aby vysvětlil Komenského zálibu v analogiích vzatých z pozorování přírody: „Jak je vidět z Velké Didaktiky, nespočívají ... závěry Komenského tolik na jeho oblíbených porovnáních s vnější ve vztahu k člověku přírodou, jako na jeho vážné pedagogické zkušenosti a na jeho hlubokém pochopení dětské přirozenosti“ (I, 50—51).

Pokud jde o systém vyučovacích zásad Komenského, zabýval se jimi hodně — vedle Krasnovského a ovšem Lordkipanidzeho — S. Ch. Čavdarov, zejména zásadou uvědomělého osvojování učební látky. S touto zásadou souvisí snaha rozvíjet poznávací schop-

nosti žáků (zdůrazněna zvláště v citovaném článku Frumovové, s. 19). Velkou pozornost věnují sovětské pedagogové i Komenského zásadě názornosti (v tomto ohledu byl Komenský vysoce ceněn už v předrevolučním Rusku, srov. klasika ruské pedagogiky Pirogova) a zásadě přiměřenosti a přístupnosti vyučování (Frumov s. 20, Gončarov s. 32). S nimi organicky souvisí otázka *školní kázně*. I v tomto bodě přiznávají sovětské pedagogové velký význam Komenského názorům, na tehdejší dobu pokrokovým. Shoda je mezi nimi i v oceňování Komenského nezdolného přesvědčení o vychovatelnosti všech dětí a o učitelově odpovědnosti za nezdar. Oceňujíce toto přesvědčení o *moci a síle výchovy*, nijak nezastírají, že zde Komenský zašel do zámezí, když se domníval, že učitel dokáže zvládnout i více než sto dětí.

Sovětské pedagogické teoretikové a historikové vysoko hodnotí i Komenského návrhy na organizaci školství, ať už jde o rozvržení škol podle věkových stupňů, o zásadu vyučovat na nižších stupních jen v mateřském jazyce nebo o požadavek učit podle osnov a každou třídu ve zvláštní místnosti.

Zvláště tato partie Komenského pedagogické teorie se těší pozornosti sovětských badatelů, kteří ji svorně uznávají za velmi příznačný rys Komenského výchovného úsilí i za důležitý stupeň ve vývoji školství. Čavdarov (s. 10) říká, že to je opravdový vědecký objev v oblasti pedagogiky, že soustava Komenského je velmi významná etapa v rozvoji školy. Nedávno tuto Komenského zásluhu zdůraznil Boldyrev (Sovetskaja pedagogika 1951, 11, str. 15a). I. A. Kairov (v Pedagogice s. 120) zajímavě a podnětně vysvětluje soustavu vyučovacích hodin ve třídách z výrobních poměrů tehdejší doby. V širokých vrstvách uzrála tehdy potřeba vzdělání v souvislosti se vzrůstem a rozvojem průmyslu a obchodu na konci středověku, ale převážně individuální ráz vyučování a neorgani-

sovanost školního prostředí zaviňovaly, že produktivnost tehdejšího vyučování byla jen nepatrná. Potřeba rozmanitých vědomostí, která se objevila ke konci středověku, dala renesanční pedagogice množství nových úkolů. Bylo nutno značně rozšířit obsah školního vyučování a pojmut do něho skutečné znalosti přírody, techniky, řemesel, umění, bylo nutno zrychlit tempo vyučování, zkrátit jeho dobu a zintensivnit je tak, aby při vstupu do života každý žák měl nezbytné vědomosti a návyky pro účast v průmyslu, obchodu a společenském životě. Bylo nutno co nejvíce zvýšit provozní výkonnost školy, zvětšit počet žáků připadajících na jednoho učitele; bylo nutno usnadnit a zpříjemnit vyučování. „Tyto úkoly se staly základem vyučovacích hodin ve třídách jako soustavy hromadného, plánovitého a racionálního vyučování. Když se objevila tato soustava, učinila pedagogická teorie i praxe značný krok kupředu při řešení zmíněných úkolů.“

III.

O vydávání spisů J. A. Komenského.

Nápadným zjevem ve vydávání Komenského spisů je fakt, že se už několikrát přistoupilo k vydávání různých souborů, ale že žádný z nich nebyl řádně dokončen.

Z novějších vydání Komenského spisů jsou především důležité tři soubory:

1. *Spisy J. A. Komenského*, vydávané Českou akademií věd a umění v letech 1897—1902. Vyšlo tam celkem šest svazků, kromě dvou svazků korespondence vydaných Kvačalou věci celkem méně významné.

2. *Vybrané spisy Komenského*, vydávané nakladatelstvím Dědictví Komenského od r. 1905 v Knihovně pedagogických klasiků, přinesly závažná díla Komenského v překladech Augustina Krejčího a Josefa Hendricha.

Knihovna byla velmi oblíbená, některé svazky vyšly v několika vydáních. Toto vydání — vedle někdejších souborů Zoubkových — nejvíce Komenského zpopularisovalo. (O nejnovějším výboru vydaném Dědictvím Komenského v prosinci 1951 zmíním se později.)

3. *Veškeré spisy Jana Amose Komenského*, vydávané Ústředním spolkem jednot učitelských na Moravě, byl podnik dobře promyšlený, vzešlý z několika podnětů, také — z počátku — šťastně organisovaný, takže sliboval splnění nadějí, jež vzbudil. Bohužel první světová válka celý podnik nejprve narušila a pak — svými důsledky — úplně pohřbila.

Podněty vydávat *Veškeré spisy J. A. Komenského* vzešly jednak od Jana Kvačaly,¹¹⁾ jednak od jednatele literárně kritického odboru Ústředního spolku jednot učitelských (ÚSJU) na Moravě Jana Kranicha. Na dvojím fóru¹²⁾ referoval Kvačala již o podniku ÚSJU, k posudku jehož projektu byl pozván na schůzi do Brna 21. a 22. ledna 1905, a podával tam zprávu

¹¹⁾ Ve svém kritickém přehledu nové kome-niologické literatury *Nová literatura o Komen-skem a jeho době (1892—1904)*, Slovenské pohľady 1905, č. 1, s. 37—53 (též zvláštní otisk, str. 16, a současně i v časopise Jahrbuch für Geschichte des Protestantismus in Oesterreich), vyslovil Jan Kvačala v závěru (na str. 52, zvláštního otisku s. 15) podiv a politování, že dosud nevyšlo souborné vydání: „...predovšetkým ľutovať prichodí, že nepodujalo sa sobrané vy-danie Komenského diel, zostáva ono stálou po-žiadavkou, a prízvukujeme slovo sobrané vy-danie. Vydanie pansofických diel bolo ozná-mené so dvoch strán ako blízke; neviem, či tu hranice bude možno uspokojive vyznačiť. Ne-dobré omen je, že Reberova zbierka neprišla ďalej od prvého sväzku, a vydania Českej Akademie nepodávajú ničoho zakľúčeného. A predza znalcov, ako je Reber pre diela filo-soficko-pädagogické, Josef Müller pre teolo-gicko-historické a J. V. Novák pre české, nie každého času bude po ruke.

¹²⁾ Jednak v časopise Monatshefte der Co-menius-Gesellschaft 14, 1905, 248—252, jednak v Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte XV, 1905, 288—291.

o dosažených výsledcích jednání a o rozdělení práce.¹³⁾

Ve IV. ročníku Věstníku Ústředního spolku učitelských jednot na Moravě z r. 1905 najde se mnoho dokladů toho, jak mnozí učitelé s radostí a rázností přijímali záměr spolku vydat celé literární dílo Komenského.

Pokud se vyskytly námitky, vystoupil proti nim energicky předseda Ústředního spolku Josef Úlehla: „Věc, o kterou jde, je tak velikou a čestnou, že nedal bych si ji vzít od nikoho a nikomu bych nepřipustil, aby směl k tomu dílu přikročiti. Je to naší čestnou povinností vykonati dílo vděku, postavití nezníitelný pomník památce velikého Komenského. Nemusí to být hned, nemusí to býti najednou, může to být po částech, ale vůli a nadšení k tomu musíme míti, nechť svět zví, že Komenského ctíme“ (s. 241).

Názor Úlehlův nakonec zvítězil. Podnik vydávání Komenského spisů byl pak na desetiletí chloubou moravského učitelstva.

Plánováno bylo vydání těchto třiceti svazků:

I. Díla filosofická:

Svazek I. Prvotiny Herbornské. Theatrum universitatis rerum. Physicae Synopsis. Prodromus Pansophiae. Conatuum pansophicorum Dilucidatio. Faber fortunae.

Svazek II. Janua rerum. Via lucis. Pansophiae Diatyposis. Physicae Addenda. Tabulae pansophicae.

¹³⁾ Práce ještě není rozdělena definitivně. Podepsaný by převzal korespondenci a v nutném případě filosofické spisy; pedagogické by zpracoval pan profesor dr. J. V. Novák z Prahy, který pro své četné práce v tomto oboru je nejlepším znalcem příslušných textů; theologická díla oba pánové prof. dr. J. Th. Müller z Ochranova a dr. G. A. Skalský z Vídne. Ojedinelé české spisy by byly svěřeny panu kustosovi Ferd. Menčíkovi ve Vídni a pánům ředitelům Slaměníkovi v Písečném a Zeinerovi v Ústí nad Orlicí. Eventuální český překlad nečeských textů, jakož i vydání několika theologických prací byly by úkolem pana soukromého docenta dr. E. Smetánky z Prahy (Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte XV, 1905, 4. 290—291; přel. Bra.)

Svazek III. Panegersia. De caloris et frigoris natura. Cartesius eversus. Panaugia. Triletium catholicum. Judicium de Serario. Dialogi Pansophiae. (Clamores Eliae.)

II. Díla paedagogická:

Svazek IV. Didaktika česká. Didaktika latinská. Informatorium školy mateřské.

Svazek V. Janua (text) vyd. I. (s paralelním českým textem) a vyd. II. Grammatica janualis vyd. I. a II. a Lexicon januale I.

Svazek VI. Leges gymnasii Lesnensis. Dissertatio didactica. Diogenes Cynicus redivivus. Abrahamus patriarcha. Regulae vitae. Methodus linguarum novissima.

Svazek VII. Schola pansophica. Schola triclassis, I. polovice: Vestibulum I.—III. Janua I.—III. část: text, grammatika, slovník.

Svazek VIII. Schola triclassis, II. polovice: Atrium I.—III. (Grammatika, text, Lexicon atriale latino-latinum.)

Svazek IX. Laborum patokinorum continuatio. Fortius, dva spisy. Spis Erasmi. Praecepta morum. Leges scholae. Schola ludus. Coronis.

Svazek X. Orbis sensualium pictus.

Svazek XI. Rozpravy amsterodamské. Vestibulum Redingerovo, Janua Seydelova a Hesen-thaierova. (Předmluvy a krátké pojednání.) Spicilegium didacticum.

III. Náboženská díla:

a) Vědecká.

Svazek XII. Retuňk proti Antikristovi. Contra Schefferum. Contra Felgenhauerum. De christianorum uno Deo. Irenica. Judicium de Judicio Valeriani.

Svazek XIII. Independentia. Umění kazatelské. Introductorium in Biblia. De bono unitatis.

Svazek XIV. Antizwickeriana. Socinismů speculum. Sabunde: Theologia naturalis.

b) Praktická.

Svazek XV. Listové do nebe. Přemýšlování o dokonalosti křesťanské. Nedobytný hrad. Truchlivý. Labyrint světa a ráj srdce. O sírobě. Centrum securitatis. Výhost světa.

Svazek XVI. Praxis pietatis. Kázání. Kázeň na smrt Rafaela Leszczyńského. Enoch. Mathusalem.

Svazek XVII. Řád jednoty. Haggaeus. Otázky o Jednotě. Ohlášení. Cesta pokoje.

Svazek XVIII. Manuálník. Křáť umírající matky. Smutný hlas pastýře. Konfese. Katechismus. Boj s Bohem. Unum necessarium.

IV. Publikace apokalyptické:

V této části se umístí obsah následujících knih: Lux in tenebris, Historia revelationum, Epitome revelationum, Lux e tenebris asi takto:

Svazek XIX. Prooctvi Kotterova a Poniatowské. De veris et falsis prophetis.

Svazek XX. Zjevení Drabíkova I (asi do 1657).

Svazek XXL—XXII. Polemiky Komenského s Arnoldem a Maresiem. Zjevení Drabíkova II (až do konce). Zjevení Melišova.

V. Díla básnická:

Svazek XXIII. Kancionál. Žalmy. Cato Dionysius. Básně příležitostné.

VI. Díla historická:

Svazek XXIV. Historia persecutionum (latinská i česká). Lasitius. Lesnae excidium. Ecclesiae Slavonicae Historiola. Mapa Moravy.

VII. Díla politická:

Svazek XXV. Sermo secretus. Gentis felicitas. Panegyricus Carolo Gustavo. Syllogismus practicus. De principis Transylvaniae ruina. De machinationibus contra Racicium. Angelus pacis. Uber Deutschland.

VIII. Korrespondence.

Svazek XXVI.—XXVIII. Zachovaná korespondence.

Svazek XXIX.—XXX. Zápisky, zlomky, poznámky. Rejstříky věcné a osobní všeobecný.

Jednotlivé svazky byly vydavatelům přiděleny takto: Bohatec II a III, Kádner VIII—XI, Kvačala XXVI—XXVIII, Müller XIV, XVII, V, VII, XV, Novotný XIX—XXII a XXIV, XXV, XXIII a společně s Menčíkem XII, Novák IV, Reber I a VI, Skalský XIII, XVI, XVIII. Svazky XXIX a XXX měly být prací společnou.

Zároveň s vydáváním Veškerých spisů bylo započato s vydáváním Archivu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského.

Jako první svazek byl vydán péčí J. V. Nováka XV. díl, obsahující spisy Listové do nebe, Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, Nedobytný hrad, Truchlivý, Labyrint světa a ráj srdce, O sírobě, Centrum securitatis a Výhost světa. Vyšel později, než se očekávalo (Věstník ÚSJU IX : 622, IX : 1046—48, X : zvl. př., s. 37), v nákladu 6000 výtisků. Jako druhý svazek vyšel péčí Josefa Rebra VI. díl Veškerých spisů, obsahující práce Leges gymnasii Lesnensis, Dissertatio didactica, Diogenes Cynicus redivivus, Abrahamus patriarcha, Regulae vitae, Methodus linguarum novissima, v nákladu 2000 výtisků, jako třetí vyšel XVII. díl, vydaný péčí ředitele bratrského ochranovského archivu Josefa Müllera, v úhrném počtu 4000 výtisků (IX : 973—4). IV. dílu (Didaktiky a Informatorium, vydané J. V. Novákem) se tisklo jen 3000 výtisků (Věstník ÚSJU XI : 1010, XII : 1313—14).

Před světovou válkou vyšel ještě I. díl péčí Josefa Rebra, obsahující prvotiny rázu filoso-

flického a přírodovědeckého: *Theatrum universitatis rerum, Physicae Synopsis, Prodrum Pansophiae. Conatuum pansophicorum Dilucidatio, Faber fortunae, a za války péčí Otakara Káderna práce z období potockého (IX. díl): De studiis pansophici impedimentis, Laborum scholasticorum in illustri Patakino gymnasio continuatio, předmluva k vydání spisu Fortiova a Erasmo, Fortius redivivus, Praecepta morum, Leges scholae bene ordinatae, Schola ludus, Laborum scholasticorum Patakini obitum Coronis.*

První světová válka znesnadnila a nakonec znemožnila další vydání Veškerých spisů především tím, že ztížila dorozumění mezi spolupracovníky v hlavní redakci, rozvrátila hospodářský život, vnesla neklid a nejistotu do knižní produkce a knižního trhu. Po válce, i když byly podmínky zdánlivě příznivější (byl zřízen Československý pedagogický ústav Jana Amose Komenského, prezidentem republiky byl T. G. Masaryk, který se právě tenkrát na Komenského často odvolával, státním tajemníkem v ministerstvu školství byl František Drtina, bylo hlučně slaveno 250. výročí Komenského smrti), byly vydány jen dva svazky Veškerých spisů za dobu 11 let a pak se při bídném životě udržoval jen Archiv. Příčin bylo několik: nedostatek finančních prostředků, nezájem širší veřejnosti, odvrát od Komenského, nešťastně zvolené dílo, jež nebylo schopno zájem oživit a rozdmýchat (Manuálník), vleklé tempo vycházení, neshody vydavatelů, úmrtí spolupracovníků. Teprve v roce 1926 vyšel XVIII. svazek, obsahující místo původně plánovaných 7 rukopisů pouze Manuálník.

Z nekrologu K. Bendelmayera od S. S(oučka) v Archivu IX 1926: 50 je patrné, že měl mít spoluúčast na vydání spisu *Orbis pictus* (s. H. Jarníkem) a že „měl svůj podíl práce pro vydání to již zhruba připraven“. *Orbis pictus* vyšel r. 1929 péčí samotného Hertvíka Jarníka. Je to edičně nejdokonalejší svazek Veškerých spisů a jedna z nejpracnějších a nejdokonalejších českých editorských prací vůbec.

Bohužel zůstal poslední.

Tak zkomíralo velké dílo moravského učitelstva, před 30—35 lety s takovou láskou a nadšením připravované tak energicky Josefem Úlehrou hájené a v prvním období tak úspěšné. Nikterak nepomohla schůzka spolupracovníků 14. X. 1923 na děkanství filosofické fakulty Masarykovy university v Brně (o ní Archiv VII: 68—71) ani Vyzvání předsedy Kuratoria Čsl. Pedag. ústavu J. A. Komenského členům sněmovny a senátu (Archiv VII: 73—75).

A i vydávání Archivu, který vycházel pravidelněji, bylo omezeno. Na poslední straně X. svazku Archivu čte se oznámení, stilisované Kvačalou:

Náveštie.

Prítomným desiatym sešitom náš Archiv už prevyšil počet sväzkov V. (= Veškerých) Spisov. I preto, i z iných príčin pri ďalšom vydávaní jeho sa nebudeme viazať na čas a nasledujúce sošity mienime vo voľných medzičasoch uverejňovať.

Vydavateľstvo (a redakcia).

Na X. (8.) svazku Veškerých spisů byla už uvedena jako spoluvydavatelka — vedle Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě — filosofická fakulta Masarykovy university v Brně.

Za okupace, kdy vzrostl zájem o české knihy, pokusil se prof. Hendrich se souhlasem vydavatelstva využít této konjunktury a nabízel Veškeré spisy za zlevněnou cenu (viz noticku Věstníku čs. profesorů 46 1938—39: č. 2—3 [19. listopadu 1938], 39).

Ale ani tato výhodná příležitost nenalákala mnoho kupců, jak svědčí skladové výkazy.

Druhé vydání latinské Didaktiky, vyšlé až k třicátému výročí jejího sepsání, zároveň s latinským Informatoriem, nemá vůbec označení nakladatele v titulu, ale má vedle českého i latinský titulní list. Vzadu jsou uvedeny obě vydavatelské instituce. Vrchním redaktorem je uváděn Josef Hendrich, redaktorem českých textů Bohuslav Havránek.

Fakulta na Veškeré spisy J. A. Komenského finančně nijak nepřispívala, spojení s ÚSJU bylo zcela volné, bez stanov a bez řádu, jen na základě vyměněných dopisů, jež zatím nejsou k dispozici. V r. 1939 se ÚSJU rozešel, aby udělal místo Jednotě učitelstva národních škol, složce Ústředí veřejných zaměstnanců, a na podzim téhož roku byla zavřena Masarykova universita.

Teprve po osvobození Rudou armádou byly vytvořeny předpoklady pro

obnovení odborů a plné rozvinutí další studia a vydávání děl J. A. Komenského.

Ministerstvo školství, věd a umění z popudu prof. Hendricha svěřilo tento úkol nejprve zvláštní komisi a konečně výnosem z 28. dubna 1951 pověřilo další organizační práce v oboru komeniologie a ve vydávání Komenského spisů Výzkumný ústav pedagogický Jana Amose Komenského.

Známost díla Komenského byla popularisována mnoha výbory a anthologiemi. V novější době je třeba jmenovat tyto publikace: výbor Štechův, dva výbory k jubileu r. 1942 (Hendrichův a Klímův), speciální výbor Československého spisovatele.

Jan Amos Komenský: Výbor ze spisů, uspořádaný Karlem Štechem pro sbírku *Knihy pro každého* (IX, 3), obsahuje ukázky z Labyrintu světa a ráje srdce, Informatoria školy mateřské, Didaktiky veliké, Štěstí národa, Jednoho jest potřebí, Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské.

Hendrichův výbor *Jan Amos Komenský ve světle svých spisů* vzbudil za okupace rozruch reprodukcí vyobrazení věšce Krištofa Kottera z knihy *Lux e tenebris* s proslulým latinským citátem *Běda ti, Germanie*, ale i obsah knihy, utříděné do pěti oddílů (Komenský a národ, O porušení věcí lidských, O nápravě věcí lidských — s dvěma pododděleními *Reforma výchovy* a *Vševěda* — Historické práce, politické projevy, revelace, Vzpomínky Komenského) je pozoruhodný, zejména tím, jak se Hendrichovi podařilo oživit text méně známými citáty.

Jiří V. Klíma: Věčně živý Komenský (Čes. graf. Unie 1942) je kniha, kterou je právě tak dobře možno zařadit mezi anthologie jako mezi knihy Komenského. Velmi šťastně splňuje obojí funkci, ale zřetel monografický převládá.

Apoštol míru J. A. Komenský (Československý spisovatel 1949), antholo-

gie připravená Radovanem Krátkým a Václavem Stejskalem, opatřená doslovem doc. J. Polišenského, je také dobře udělaný výbor, upozorňující i na věci málo známé a neznámé (trpí však závažnou edičně technickou chybou: nemá vůbec obsah).

Ze starších oblíbených výborů je možno jmenovat *Komenského čítanku* v řadě populárních lidových čítanek, z německých anthologií knížku *Comenius und die Böhmischen Brüder* z doby první světové války (vyšla jednak jako 96. číslo knižnice Insel-Bücherei, jednak jako 13. číslo Österreichische Bibliothek [obálková vydání]), obsahující Herderův článek o Komenském, ukázky z Panegersie, z pansofických spisů, z Informatoria, z didaktických spisů (ukázky i pouhé aforismy), z *Unum necessarium* a šest bratrských písní.

Na samém sklonku roku 1951 vyšel v Dědictví Komenského výbor *Jan Amos Komenský, Didaktické spisy*, připravený Františkem R. Tichým, uvedený předmluvou O. Pavlíka, jako první svazek nové řady Knižovny pedagogických klasiků.

Připravuje se výbor z Komenského filosofických spisů v nakladatelství Rovnost pod patronací Ot. Chlupa a podle zprávy Lidových novin z 18. října 1951, citující projev pověřence E. Sýkory na zasedání slovenských učitelů, chystá se též slovenský výbor: „Připravuje se nová knihovna klasiků pedagogiky, kde se budou vydávat vybrané spisy Komenského, ruských revolučních demokratů, Makarenka a jiných klasiků pedagogiky.“¹⁴⁾

Nejčastěji vydávaným spisem Komenského i v poslední době jest *Laby-*

¹⁴⁾ Domnívám se, že by další výbory, další tříštění vydavatelských sil naprosto nebyly zdravé, že zde dohlédací komise, která při ministerstvu informací a osvěty reguluje vydavatelskou činnost, bude musit zbýstřit pozornost, aby se nevrátila stará forma vydavatelského podnikání, projevující se zbytečnou multiplícitou podniků (na vydávání klasiků se to projevuje už nápadně).

rint světa a ráj srdce. Za okupace vyšla dvě pěkně vypravená vydání: Šmilaurovo u Šolce a Šimáčka a Bramborovo v knihovně Ráj knihomilů (se studií J. B. Čapka Poutník dvou světů), pak vydání Františka Tichého a v roce 1948 vyšlo Bečkovovo vydání v Státním nakladatelství učebnic s vydavatelovým rozbořem slohové stránky díla.

Často bylo vydáváno Informatorium, Kšaft a Historie o těžkých protivenstvích církve české. Naproti tomu mnohé spisy Komenského teprve čekají na vydání, na nový otisk, jiné na nový překlad. Letos vyšly dva dosud nevydané spisy Komenského, *Praecognita* a *Janua rerum* 1643 (péčí prof. G. H. Turnbulla nákladem České akademie věd a umění), a po prvé překlad knihy *Prastaré obecné křesťanské náboženství* (péčí R. Řičana v nakladatelství Kalich).

K literatuře týkající se Komenského korespondence přibyla poslední dobou velmi významná publikace knihou *Sto listů Jana Amosa Komenského* (1. svazek knihovny Sloupové pamětní), již Bohumil Ryba uspořádal, latinské dopisy svěže přeložil a v poznámkách opatřil všemi potřebnými vysvětlivkami, takže je to velmi instruktivní přehledka celého Komenského života.

IV.

Literatura o Komenském.

Přestože existuje v naší literatuře rozsáhlá literatura o Komenském, nemáme dosud díla, které by ho správně hodnotilo se stanoviska dialektického materialismu.

Z dosavadních spisů Komenského nejvýznačnější je připomenutá již práce Hendrichova. Její rozšířené zpracování, zachované v Hendrichově pozůstalosti, bude součástí prvního svazku obnoveného Archivu pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského. Druhým významným přínosem jsou komunistická hesla v t. zv. Novém Jungmannovi, totiž v *Knihopise českých a slovenských tisků od doby nejstarší až*

do konce XVIII. století, redigovaném Zdeňkem Tobolkou. V jeho II. dílu, části IV, obsahujícím písmena K—L (Praha, Státní tiskárna 1948, 950 Kčs), je na stranách 130—145, v číslech 4206 až 4270, celkem 64 zápisů 33 různých knižních jednotek, Komenským skutečně psaných, jednak jemu připisovaných. U každého čísla je přesný popis zaznamenávané knihy, připomínka záznamu ve starších bibliografiích (hlavně v Jungmannově Historii) a soupis všech knihoven, v nichž se ten zaznamenávaný spis uchovává.

Bibliografii literatury o Komenském lze těžko shledávat, protože Bibliografie české historie od roku 1936 nevyšla a bibliografie připravovaná Ústavem pro českou literaturu je dosud v listcích v nehotové úpravě. Poslední větší soupisy literatury o Komenském jsou v Jakubcových Dějinách, v Dodatcích Ottova slovníku naučného a v Pedagogické encyklopedii.

Záslužnou práci podniká Státní pedagogická knihovna v Brně. Sestavuje — za přímé součinnosti zahraničních knihoven — soupis knih a článků o Komenském v SSSR a v lidových demokraciích. Je tu sneseno netušené množství materiálu. Ale i zde bude nutno revidovat a doplňovat.

Oba někdejší časopisy zcela věnované bádání o Komenském, Archiv a Monatshefte der Comeniusgesellschaft, přestaly vycházet. O Archivu jsem psal ve Slovesné vědě IV, 1952 : č. 4—5. Monatshefte se zpronevěřily svému původnímu poslání už dlouho před svým konečným zánikem.

Ze sborníků ve formě knižní má cenu pro některé hodnotné příspěvky i ilustrační doprovod sborník *Jan Amos Komenský*, připravený J. V. Klímou k výročí 1942, a pak znovu vydaný 1947 v rozšířeném rozsahu. Ze zahraničních publikací lze uvést sborník *The Teacher of Nations*, rovněž vydaný k jubileu 1942. Nejnověji vyšel posmrtně sborník drobných komeniologických příspěvků Josefa Hendricha, na-

zvaný *Comeniana* (nákladem Královské české společnosti nauk 1951).

Z českých knižních monografií o Komenském největší je kniha Nováková, dokončená Josefem Hendrichem, o níž jsem se už několikrát zmínil. Z novějších zaslouží zmínky knížka Emanuela Čapka *Komenský — vychovatel*, plná bystrých postřehů, které usnadňují pochopení velké osobnosti Komenského, pro jejíž zasazení do duchovního prostředí tehdejší doby by dnešnímu laickému čtenáři leckdy scházelo správné měřítko, nebo pro níž by vůbec těžko nalézal porozumění. Týž autor napsal také obdobně pojatou drobnou brožuru pro knižnici Kdo je. Tato malá monografie byla velmi příznivě recensována v Sovětské pedagogice.

Z velkých monografických studií cizích jsou důležité sovětské práce A. A. Krasnovského, úvody k jednotlivým pracím Komenského a pětáctyřicetistránková úvodní partie, a kniha D. Lordkipanidzeho, ale též odstavce v dějinách pedagogiky od S. Ch. Čavdarova (1940, ukrajinská) a E. Medynského. Ze západních je nejvýznačnější důležitá kniha G. H. Turnbulla, *Hartlib, Dury and Comenius* (Londýn, University Press of Liverpool Hodder & Stoughton 1947). Autor v ní upozornil na několik Komenského rukopisů a plánů dalších prací.

Vzrostl počet prací beletristických, které zpracovávají život Komenského, od té doby, co tuto literaturu přehlížel Miloslav Hýsek v knížce *Komenský v beletrii* (1931), ale žádná z těch knih (autoři: Jaroslav Pasovský, R. Eliáš, L. Mašínová, J. B. Čapek, atd.) nevyšla p' e velikost Komenského nebo jej nepřiblížila lidovému čtenáři. Nepomohla ani soutěž Klubu nakladatelů Kmen, který za okupace vypsál poměrně dobře dotovanou soutěž o nejlepší beletristické dílo o Komenském. Cenu získalo dílo nebeletristické, Josefa Hendricha montáž *Komenský o svém životě a o své práci*. Její rukopis je uchován v Hendrichově pozůsta-

losti v České akademii věd a umění i s posudky dr. Františka Laichtra a univ. prof. dr. Bohumila Ryby.

Řekl jsem již výše, že každoročně vychází pěkná řádka článků o Komenském, a to i v posledních letech, kdy se projevoval dočasný odliv v té záplavě. A bylo již také řečeno, že jenom část té časopisecké literatury má význam skutečného přínosu pro komeniologické bádání. Na druhé straně ovšem některé články mají větší význam než několik knížek. Je to především citovaná již staf Zd. Nejedlého „Komenský a zítřek“ a jeho rozhlasový projev, otištěný v Tvorbě XVI, 1947 : č. 14 (2. IV.) 247 až 248. Pozornosti zaslouží také na př. článek Otakara Zachara v Chemických listech XII, 1918 : 145—150 *Účast J. A. Komenského v dějinách chemie*, Stanislava Součka v Naší vědě XII : 1931 : 159—176 *Nový Komenský* nebo články hodnotící objev Komenského prací v Halle (nejdůležitější z nich v Archivu XV), články Rybovy v Listech filologických a j. Důležité by bylo, když nevycházejí bibliografie ani pedagogická ani historická ani literárně historická, aby obnovený Archiv — jak to navrhla komeniologická komise při České Akademii — registroval a komentoval nejdůležitější novinky komeniologické literatury nejen knižní, ale i časopisecké, a právě tyto, poněvadž ty velmi snadno ujdou pozornosti.

•

Dosavadní roztržštěnost a nekoordinovanost badatelských počínů, neutěšený stav a desorganisace v otázkách vydavatelských, smutný fakt, že se díla Komenského pro teorii pedagogiky i pro školní praxi u nás dostatečně nevyužívá, vedly ministerstvo školství, věd a umění k rozhodnutí, pověřit Výzkumný ústav pedagogický Jana Amose Komenského organizováním výzkumu díla Komenského, přípravnými pracemi pro vydávání spisů Komenského a vydáváním Archivu pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského, aby

tak naše školství intensivněji navazovalo na pokrokové tradice minulosti.

Nejbližším naším úkolem je především popularisace těch idejí Komenského, které činí jeho pedagogiku, jak říká Zd. Nejedlý, „stále tak nejen živou, ale i ukazující vpřed a ještě vpřed“. Zd. Nejedlý vyzdvihuje zejména tři rysy, pro něž se Komenského pedagogika stává vzorem nám i světu, dnešku i zítřku. Těmito rysy jsou lidskost, radostnost a národnost Komenského pedagogického díla.

Lidskost Komenského díla je ve snaze „uplatnit člověka a jeho přirozená i jiná lidská práva. Je to stálý boj za lepší, lidštější život i posledního v hierarchii společnosti“.

Toto zlidštění a zlidovení je u Komenského stupňováno *radostností* jeho školy. Škola má být pro dítě radostí a štěstím — „jaké to přímo vykupitelské

heslo pro lidstvo tak těžce zápasící o kus štěstí, o kus radosti“.

Hlásání štěstí a radosti je přímo hrdinský rys v celém zjevu Komenského, psance a trpitele pronásledovaného v osobním životě i v osudech svého národa jen a jen trudy, a je to i jeho *národní* rys, rys jeho češství, protože optimismus, jenž září ze všech typicky českých projevů, je význačným rysem našeho národa, „národa pronásledovaného a trpícího jako málokterý národ v Evropě, ale zároveň národa zachovávaného si z velké národní husitské revoluce hlubokou vírou ve vítězství dobré věci proti všem úkladům nepřátel lidu a národa“.

A tímto kladem, touto lidovostí a touto národností je Komenský dnes světlem nám i celému světu. „A svítí nejen dnešku. Svítí i přicházejícímu zítřku.“

O vztahu k pedagogickému dědictví v minulosti¹⁾.

N. I. BOLDYREV

Otázka vztahu k pedagogickému dědictví minulosti je otázkou jednoho z pramenů sovětské pedagogiky.

Její správné řešení má velký význam pro další rozvoj naší pedagogické vědy.

Za poslední léta se otázka vztahu k pedagogickému dědictví osvětlovala v naší pedagogické literatuře bohužel různé, někdy nesprávně, chybně. Pracovníci pedagogické fronty neměli v řešení této otázky dosti jasno.

V četných pracích z pedagogiky a zvláště z dějin pedagogiky, uveřejněných v posledních letech, byly v hodnocení pedagogických soustav minulosti prvky objektivismu.

Na stránkách časopisu „Sovětská pedagogika“ byly nejednou podrobovány kritice chyby objektivistického cha-

rakteru, jichž se dopustili ve svých pracích profesor G. E. Žurakovskij a profesor I. F. Svadkovskij a v učebnici dějin pedagogiky E. N. Medynskij. V těchto pracích se někdy přeceňovalo pedagogické dědictví minulosti a nedostatečně se zdůrazňovala kvalitativní odlišnost naší sovětské pedagogiky od pedagogiky buržoasní. Autoři četných prací z dějin pedagogiky zaměřovali hlavní pozornost na zkoumání momentů sblížujících naši pedagogiku s pedagogikou buržoasní, a nikoli na to nové, revoluční, co sovětskou pedagogiku zásadně odlišuje od pedagogických soustav buržoasních.

Zároveň s chybami objektivistického charakteru se v našem pedagogickém tisku nedoceňovalo, ignorovalo naše pedagogické dědictví. Jednotliví pedagogičtí pracovníci při hodnocení pedagogických teorií minulosti připouštěli tón marxismu-leninismu cizí, neskromný, vypínavý, povýšenecký. Jako pří-

¹⁾ Základem tohoto článku je autorův referát na vědeckém zasedání 1. moskevského státního pedagogického ústavu cizích jazyků, konaném na počest výročí publikování historických prací J. V. Stalina o otázkách jazykovědy.